

El llibre escolar en català i la renovació pedagògica

JOSEP GONZÁLEZ-AGÀPITO

La victòria dels franquistes el 1939 comportà, com és sabut, l'estroncament del moviment pedagògic renovador a través de la repressió i la imposició ideològica. El llibre escolar fou especialment controlat, ja que es volia que fos un útil transmissor dels valors i les polítiques de la dictadura. La identificació entre els valors religiosos més integristes i els valors polítics del Movimiento Nacional fou reflectida als llibres escolars. Els llibres de text i els currículums de primària i secundària varen tenir un fort control ideològic, tant des del punt de vista polític com religiós, especialment més dur en el primer franquisme, amb una regulació diferenciada entre l'ensenyament primari i el secundari, i fins i tot amb intents, no reeixits, d'implantar un text únic per a totes les escoles.¹

En aquest sentit, un dels llibres escolars més emblemàtics i difosos de la primera etapa del franquisme i dels valors i la socialització política de què es volia dotar la infància fou *El Libro de España*. Fou fruit d'un projecte dels germans maristes, portat a terme ja durant la dictadura de Primo de Rivera per Justo Pérez de Urbel, que anys a venir seria el primer abat del Valle de los Caídos franquista, i que després de la guerra el va reescriure adaptant-lo als valors del nou règim polític i amb referències als seus herois.² L'any 1945 se n'havien publicat 41.000 exemplars, i continuà editant-se fins a 1967.³

1. VIÑAO, Antonio, «El libro escolar», a MARTÍNEZ, J. A., (dir.), *Historia de la edición en España (1939-1975)*, Madrid, Marcial Pons, 2015, p. 681-698.

2. [PÉREZ DE URBEL, Justo], *El Libro de España*, Saragossa, Ed. Luis Vives, 1954.

3. DIEGO PÉREZ, Carme, «El Libro de España», a *IX Coloquio Historia de la Educación. El currículum: historia de una mediación social y cultural*, tom II, Granada, Universidad de Granada, 1996, p. 279-287.

Malgrat tot, durant els anys quaranta i cinquanta es mantingué un nucli de resistència del moviment de renovació pedagògica des de la discreció del clos escolar. Algunes escoles municipals de Barcelona i un petit grapat d'escoles privades formaren part d'aquesta tènue resistència disposada a salvar del naufragi la cultura catalana i el sentit cívic. També assistim a la traducció al castellà d'alguns llibres de text pedagògicament notables que alguns editors havien produït abans de la guerra en català. Tal és el cas de la prestigiosa Editorial Pedagògica de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, reconvertida ara en Editorial Pedagògica, que reedità en castellà, per exemple, les *Lliçons d'aritmètica* de Concepció Vandellós i Maria Esteve-Llach, o en creà de nous, com ara *La torre de las siete damas* d'Enric Bagué, publicat el 1939.

Caldrà esperar fins a l'època dels anys seixanta per veure la represa d'algunes edicions de llibres escolars d'una certa qualitat i, evidentment, en castellà. Seran anys en què l'oposició al franquisme aconseguirà una certa expressió pública. La creació de Rosa Sensat el 1965 marcarà l'organització del segon moviment de renovació pedagògica, que, ensems, esdevindrà un dels elements més importants d'oposició a la dictadura.

En els seus inicis aquest segon moviment de renovació pedagògica mostrà una important reticència al llibre escolar, perquè entenia que aquest implicava un camí prefixat, difícilment compaginable amb un ensenyament viu i creatiu. El llibre escolar s'entenia que atemptava contra els interessos dels alumnes, ja que proposava un camí prefixat desvinculant-los de l'entorn i de la dinàmica del grup.

L'activitat d'aquestes escoles renovades, sota l'influx de les concepcions pedagògiques crítiques i de corrents diversos com la psicoanàlisi, concedí una gran importància a l'espontaneïtat i la lliure activitat de l'individu i del grup classe. Són els anys, per exemple, en què aparegueren i es valoraren l'expressió corporal o la plàstica com a elements que involucren emocionalment el mateix individu en el procés d'una educació integral. Aquesta situació anà afavorida per l'aparició de nous sistemes de reprografia que possibilitaren que aquestes escoles actives elaboressin els seus propis textos escolars com a fruit de compartir el treball individual o en grup. Altres vegades era el professorat el que aparellava dossiers o antologies.

Tanmateix, malgrat aquest corrent contrari als manuals, el moviment acompanyà una de les més interessants renovacions del llibre escolar a l'Espanya de la segona meitat del segle xx. Els primers testimonis d'aquest procés cal trobar-los en els llibres publicats per l'editorial Teide en castellà, i que a partir de 1965 gosaria fer els primers llibres en català: *Beceroles* i, dos anys després, *Estels*.

NOUS LLIBRES PER A NOVES ESCOLES

Beceroles i *Estels* són un bon exemple d'aquests nous llibres, obres que no claudiquen davant la instrumentació ideològica de l'escola per part del franquisme i que s'acosten respectuosament al món dels nens, des de la seva vida i els seus interessos, fomentant actituds democràtiques i solidàries.

Així mateix, durant el franquisme una de les vies que se cercaven per mantenir la llengua catalana era aconseguir llibres per a infants que ajudessin a aprendre català malgrat que havia estat foragitat de l'escola per la dictadura. Una acció en el camp editorial que sintonitzava amb el moviment de renovació pedagògica que creixia malgrat les circumstàncies polítiques adverses.

Guiava aquesta acció la voluntat de formar lectors, i no sols llegidors, editant llibres en català que ajudessin a crear una relació positiva de l'infant amb l'aprendre a llegir, fent de l'aprenentatge lector un procés engrescador de descobriment i creativitat.

Aquest és el gran mèrit de *Beceroles*. *Comencem a llegir* (1965)⁴ i d'*Estels* (1967), escrits per Àngels Garriga.⁵ El primer llibre era adreçat a escolars de primer curs de primària i *Estels*, il·lustrat per Cesc, era pensat per a l'alumnat de segon curs. Dues produccions bibliogràfiques que a partir de 1965 posaven a les mans dels nens i les nenes un camí per aprendre a llegir en català connectant amb el goig i el plaer d'aprendre.

Volien ser, així mateix, tot el contrari de l'aprendre a llegir que massa vegades l'escola tradicional havia tornat com un procés feixuc i dolorós, allunyant aquest aprenentatge de l'infant, que sempre demana dedicació i esforç, del goig que ha de ser llegir.

L'editorial Teide havia estat fundada el 1942 per Jaume Vicens Vives i Frederic Rahola. Aquest darrer, els anys seixanta, sent president de l'editorial, era conscient de les dificultats que podia significar publicar el primer llibre escolar d'ençà de la Guerra Civil. Era un repte que requeria cert grau de gosadia, però que podia ser un pas endavant molt important culturalment i pedagògica. Advertí que calia posar a les mans d'una nova generació que volia aprendre a llegir en català els elements adequats. Aquests llibres havien de ser ben diferents dels editats en temps de la Generalitat republicana, ja que els valors i l'estructura social i familiar havien canviat. Els anys seixanta estava sorgint una escola que havia de donar resposta als nous reptes que tenia al davant la societat catalana. L'editorial Teide comprengué que calia un nou plantejament que alhora recollís tota l'experiència aplegada des de la Mancomunitat i la Generalitat dels anys trenta. Aquest fer vi

4. GARRIGA, Àngels, *Beceroles*. *Comencem a llegir*, Barcelona, Teide, 1965.

5. GARRIGA, Àngels, *Estels*, Barcelona, Teide, 1967.

nou en tines experimentades fou confiat a Àngels Garriga, aquella mestra excel·lent de les escoles Baixeras i Pere Vila de l'antic Patronat Escolar de Barcelona, fonent modernitat i experiència en un llibre que oferís un mètode de lectura per al segon moviment de renovació pedagògica que estava florint a la Catalunya dels anys seixanta del segle xx.

Beceroles i Estels tingueren la virtut de ser allò que Pere Vergés anomenava «llibres de gràcia», és a dir, facilitar als aprenents de lectura i escriptura obres que els captivessin i els encisessin com una forma segura d'engrescar-los a l'hàbit lector.

L'operació de publicar *Beceroles i Estels* enllaçava amb la que havien portat a terme en les primeres dècades del segle passat gent com Joan Bardina, Enric Prat de la Riba o Pompeu Fabra. Editar llibres escolars d'alta qualitat per a les naixents escoles catalanes, amb el doble objectiu d'establir un currículum que fes referència a la llengua i la cultura catalanes i, alhora, donar pautes i guiatge didàctic que asseguressin la qualitat de l'ensenyament de l'escola catalana. Talment van fer Rahola i l'editorial Teide: fer una acció de política educativa d'una alta eficiència i impacte.

Tampoc hem d'oblidar que el programa editorial que uneix Frederic Rahola i Àngels Garriga no és sols un asèptic instrument escolar. Els llibres escolars són un suport de múltiples transmissions, entre les quals no podem menystenir la ideològica. *Beceroles i Estels*, a través de les seves pàgines, proposen un model d'escola ben diferent del que imperava aquella dècada durant el franquisme. Només cal obrir el llibre *Beceroles* a la pàgina quatre on, de la mà de la il·lustradora María Fernanda Díaz, apareix representada una aula. Ens trobem amb un clar missatge icònic: en comptes del trist i grisós espai de l'escola franquista, el llibre de Garriga proposa un ambient relaxat i lluminós, ornat amb plantes i dibuixos i treballs dels mateixos nens. Si a l'escola tradicional les aules de pupitres arrengrats eren dirigides al treball uniformat, allà els alumnes treballen simultàniament i de forma autònoma en diferents activitats individuals o grupals. La distribució del mobiliari afavoreix la comunicació i mostra un rol del mestre ben diferent del de l'escola franquista: actiu dinamitzador del treball dels infants. També, mig camuflada, hi veiem una escola en coeducació, com es feia coetàniament a les escoles del moviment de renovació pedagògica desafiant la legalitat vigent.

Enfront del model de l'escola pública del franquisme, de la qual tenim retrats ben vius i crus com el recollit a les memòries de Xavier Sardà sota el títol *Merda d'infància*,⁶ les planes del llibre d'Àngels Garriga proposen una escola que, com indicava Maria Montessori, per sobre de tot sigui una amable «casa dels nens».

6. SARDÀ, Xavier, *Merda d'infància. Memòries d'infància i joventut*, Barcelona, Ediciones B, 2012.

També l'estructura, la maquetació i l'estètica del llibre de Teide l'uneix als corrents renovadors de prestigioses edicions escolars europees, i especialment franceses. El llibre no és pas un suport inert. Ben al contrari, es pretén que sigui un element més de dinamització de l'activitat escolar.

Beceroles sorgeix en la dècada dels seixanta, quan el desenvolupament econòmic i la pressió de la societat civil obliga el franquisme a fer algun pas d'obertura. Es permet publicar algunes coses més en català. El segon moviment de renovació pedagògica s'expressa en fets com l'inici de la publicació el 1961 de la modelica revista infantil *Cavall Fort*, que fa tasca de suplència de la manca d'escola en la llengua del país. El 1963 es funda l'editorial La Galera, cosa que significa posar la nostra literatura infantil, i de retruc la castellana, a nivell dels corrents europeus coetanis. Des de 1965 l'editorial Juventud edita en una viva i acurada versió en català totes les aventures de *Tintin*, el famós còmic d'Hergé. La tardor d'aquell any, per iniciativa de la societat civil, es funda a Barcelona l'Escola de Mestres Rosa Sensat, la qual ha de fonamentar l'escola activa i catalana que es vol i desitja per a un país que comença a afirmar-se. Una escola que alça, enfront de la por i la dictadura, un nou model de societat i de relacions humanes. Cal edificar un nou marc i *Beceroles* i *Estels* hi contribueixen retornant a l'escola la llengua del país basant-se en els plantejaments didàctics d'Alexandre Galí i en les propostes que regeixen els llibres escolars innovadors coetanis.

Entre tots els missatges que emeten els llibres d'Àngels Garriga, el senyal més significatiu és que el català és idioma d'escola malgrat els esforços del franquisme per expulsar-lo d'ella i de la societat sencera i convertir-lo en un idioma d'estar per casa, com a pas previ a la seva desaparició. El bon grapat d'edicions que assoliren *Estels* i *Beceroles*, n'hem comptabilitzat com a mínim vuit, ens parlen també de la quota de mercat que abastà i l'ampla difusió que assolí. És a dir que darrere l'èxit d'aquests llibres hi ha el tossut manteniment de la cultura pròpia, que no és explicable històricament sense l'acció continuada, i a voltes arriscada, de la societat civil.

La cultura catalana es mantenia en aquells anys ben difícils gràcies a la tasca anònima de moltes persones com ara els mestres que empraven *Beceroles* i *Estels* a l'escola, els pares i les mares que compraven aquests llibres i els nois i les noies que aprengheren a les seves planes. Tots ells, i moltes altres persones d'arreu dels nostres territoris, formaven una xarxa que era present en molts àmbits culturals i cívics. Aquesta voluntat de mantenir el dret a ser ha estat una de les claus de volta que ha sostingut la llengua i la cultura catalanes malgrat l'acció i la voluntat d'exterminar-les del franquisme. L'èxit editorial de *Beceroles* i *Estels* responia al fet que eren eines per obrir camí i fer una escola catalana de qualitat. Una mostra d'un sector social que combatia la idea d'una Espanya excloent i d'una única manera de ser espanyol que propugnava la dictadura franquista, malgrat un sistema educatiu estatal centenari al servei de la castellanització.

ALTRES INICIATIVES EDITORIALS

Cal situar en aquests inicis del retorn dels llibres escolars en català la col·lecció «Primeres imatges, primeres paraules» elaborat per un equip de mestres coordinat per Marta Mata, iniciada el 1967,⁷ i també el didàcticament notable *Guiatge per a parlar i escriure bé el català* d'Artur Martorell, editat el 1968,⁸ autor del qual Teide reedita les seves bellíssimes tries de lectures per a escolars publicades durant la Generalitat republicana.⁹ L'èxit d'aquestes diferents obres anima altres editors a publicar llibres escolars en la llengua del país.

La Llei general d'educació de 1970 prolonga l'escolaritat obligatòria fins als catorze anys i intenta donar un nou aire a l'educació franquista d'acord amb les necessitats sorgides amb l'expansió de la industrialització i els plantejaments tecnocràtics governamentals. A redós d'aquest nou marc legal es produeixen accions que intenten capgirar el plantejament tradicional del llibre escolar. Un jove editor, Joan Casals, oferí a un nucli d'escoles d'avantguarda difondre la seva experiència d'elaborar-se elles mateixes els materials i els textos escolars, una proposta rupturista que es plasmà en un conjunt de fitxes agrupades en uns grans sobres que segueixen les pautes de treball individual i en grup d'aquestes escoles. Aquestes «fitxes» seran ràpidament imitades i passaran a ser un dels símbols de la reforma educativa de 1970 a les aules. Al final de curs les fitxes s'apleguen en un àlbum-llibre juntament amb altres materials de pròpia elaboració realitzats en activitats escolars inserides en un medi concret. Però, massa vegades, la majoria d'aquests materials són fets amb un caire mecànic i formal, mancats de la visió activa i participativa en què foren concebuts.

També el 1972, la nova concepció d'una Espanya plural que es defensa des del grup renovador és recollida en obres com ara el llibre de lectures *Con el viento*, d'Asunción Lissón i altres.¹⁰

La preocupació creixent pels processos lectoescriptors que motiva l'acollida dels alumnes fills de famílies d'immigrants donà fruits de relleu, com ara el programa *Lletra per lletra* i *Letra por letra* d'un equip liderat per Marta Mata,¹¹ remarcant «la necessitat d'un major acostament del mestre al coneixement de la llengua

7. EQUIP DE MESTRES DE ROSA SENSAT, *Primeres imatges, primeres paraules*, Barcelona, La Galera, 1967-1975. Il·lustracions de Fina Rifa.

8. MARTORELL I BISBAL, Artur, *Guiatge per a parlar i escriure bé el català*, Barcelona, El Hogar del Libro, 1968.

9. MARTORELL I BISBAL, Artur, *Les plantes, els animals, els elements*, Barcelona, Teide, 1968 i *La mar, la plana, la muntanya*, Barcelona, Teide, 1971.

10. LISSÓN, A. et al., *Con el viento*, Barcelona, Casals, 1972.

11. MATA, Marta; CORREIG, Montserrat; CORMAND, Josep Maria, *Programa lletra per lletra, llibre del mestre: bases per a una didàctica de la lectura*, Barcelona, La Galera, 1978.

concreta, a la fonologia de cada llengua, que marca en cada cas la didàctica de la mecànica de la llengua escrita».¹² Una proposta que plasma la recerca que s'està fent d'una metodologia eficient¹³ per portar a terme el bilingüisme escolar que defensa l'Escola de Mestres Rosa Sensat. Són moments en què hi ha un ampli debat social sobre el model d'escola catalana en els darrers anys del franquisme. Aquests treballs seran editats el 1978, ja en el postfranquisme, però el suport de petits llibres escolars ja circulava per les escoles abans.

12. MATA, Marta, «Aportacions per a una història de la lectura a Catalunya», *Perspectiva Escolar*, núm. 14 (abril 1977), p. 8.

13. MATA, M.; CORMAND, J., *Quadres de fonologia catalana per a l'ensenyament de la lectura i escriptura*, Barcelona, Bibliograf, 1974.